

Legányi Ferenc nyomában Mátraszőlősen a Procarcharodonok lelőhelyén

SOLT Péter

Budapest, Magyar Állami Földtani Intézet

ABSTRACT: (In the track of Ferenc LEGÁNYI at the locality of Procarcharodon in Mátraszőlős) Author met former quarriers in Mátraszőlős who were acquainted with Ferenc LEGÁNYI. Further to the remembrances of him, author compares the fossile fishes - collected by LEGÁNYI - of Mátraszőlős according the old and new materials which are in the natural scientific collections of Máttra Museum (Gyöngyös) and MÁFI (Budapest) and ephasizes the faunistical significances of them.

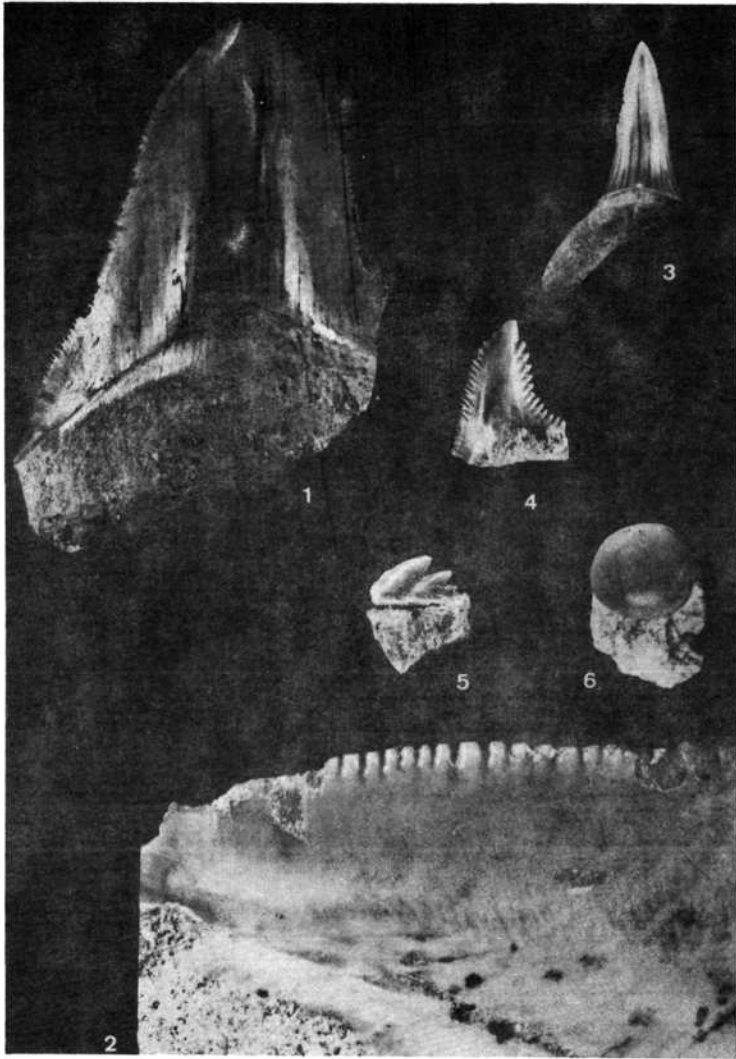
LEGÁNYI Ferenc a legendás hírű "kövületvadász" hatalmas fosztiliai hagyatékában, -mely korábban az egrí természettudományi gyűjtemény gerincét képezte, ma pedig a gyöngyösi Máttra Múzeum őslénytani anyagát gazdagítja -"Mátraszőlős, tortonai lajtamészkö bánya" lelőhely megjelöléssel számos különféle ősmaradványt találunk. A ma Fertőrákos Formációba sorolt tipikus zátonyképződmény a területen a bádeni felső szakaszában ülepedett le, a jellemző korall-, tuskésbőrű-, puhatástú maradványokon kívül nagy tömegben tartalmazza az egykor élt halak fogait, rágólemezeit, úszósugarait, több tengeri emlős (cetek, delfinek, szirénák) csont és fog leleteit. A változatos cápafog anyagban néhány kapitális példány hívja fel magára a figyelmet, ezek a sokszor 8 (!) cm élmagasságot is meghaladó, fűrészcsészés élő fogak, a ma élő fehér cápák (Carcharodon carcharias LINNÉ, 1758/) a miocén időszakban elterjedő őseinek a Procarcharodon megalodon megalodon (AGASSIZ) -nak a jelenlétét bizonyítják (1. tábla, 1-2 kép).

Bár a Procarcharodonok előfutárai már a felső-krétában megjelentek, hazánkban eddig csak az eocéntől (Budapest, Kissvábhegy; Tatabánya) ismeretek, az oligocénben (Budapest; Csillaghegy; Kiscell; Eger) is előfordulnak, az alsó miocénre visszahúzódnak, tömeges megjelenésük az alsó-bádeni homokos márgák (Mátraverebély, Várpalota) és a felső-bádeni zátonyfaciesek (Sopron; Fertőrákos; Zebegény; Mátraszőlős) képződési idejére tehető.

Áttekintve a LEGÁNYI által gyűjtött halmaradványokat, a kivételesen jó megtartású anyagból az alábbiak voltak meghatározhatók:

Hexanchus primigenius (AG.)
Hemipristis serra (AG.)
Odontaspis acutissima (AG.)
Oxyrhina hastalis (AG.)
Oxyrhina desori (AG.)
Oxyrhina retroflexa (AG.)
Procarcharodon megalodon megalodon (AG.)
Carcharhinus (Hypoprion) acanthodon (LE HON)
Squatina subserata (MÜNST.)
Galeocerdo aduncus (AG.)
Aetobatis arcuatus (AG.)
Dasyatis sp.
Myliobatis sp.
Sparus auratus L.
Sparus cinctus (AG.)
Pagellus sp.

A MÁFI űsgerinces Gyűjteményében lévő Mátraszőlősről származó halleletek jó részét is LEGÁNYI gyűjtötte, és ő ajándékozta az Intézetnek 1955-ben, néhány cápafogat pedig BALLA István és SZABÓ András bányászoktól vásároltak:

1-6. ábra. 1 = Procarcharodon megalodon megalodon (AG.) természetes nagyság. 2 = Procarcharodon megalodon megalodon (AG.), a fogak fűrészkes pereme (2 X nagyítás). 3 = Odontaspis (Synodontaspis) cuspidata cuspidata (AG.) természetes nagyság. 4. Hemipristis serra (AG.) természetes nagyság. 5 = Hexanchus primigenius (AG.) alsó fog (2 x nagyítás). 6. = Sparus sp. (2 X nagyítás). (A fényképeket PELLÉRDY Lászlóné készítette.)

Hexanchus primigenius (AG.)
 Hemipristis serra (AG.)
 Odontaspis cuspidata (AG.)
 Oxyrhina hastalis (AG.)
 Oxyrhina retroflexa (AG.)
 Lamna sp.
 Procarcharodon megalodon megalodon (AG.)
 Sparus cinctus (AG.)
 Sparus helvecianus JONET.

1987. tavaszán a régen felhagyott mészkőbányát járva, - mely Mátraszőlős fa-
 lutól É-ra a Nagyrendek D-i oldalába mélyült, - jómagam is találtam néhány halfo-
 gat (Sparus sp., Hemipristis serra /AG./). A néhol szinte áthatolhatatlan bozót-
 tal benőtt bányaudvar és a sokszor 10 métert is meghaladó függőleges falak nem
 kecsegtetnek nagy eredménnyel, viszont a Szamár-patak, valamint az erdészeti dó-
 zerutak többhelyütt is metszik a lithothamniumos márgát és a zátonymészkövet.

Áttekintve a két leletanyagot feltűnő a nagytestű alakok dominanciája. Lét-
 feltételeik az időszakra jellemző trópusi-szubtrópusi éghajlat alatt a zátonyfá-
 cies planktonban, rákokban, férgekben gazdag környezetében adottak voltak. A
 nagy rájjakat (Myliobatis és Manta félék) az előbbieket, míg a halaktól, nagytestű
 emlősöktől nyüzsgő vizek a legnagyobb cápákat (Procarcharodon, Hemipristis, Lam-
 na, Galeocerdo fajok) vonzották. A DNY felől transzgradáló indopacifikus kapcsol-
 lattal bíró meleg tenger a Procarcharodon - Galeocerdo - Hemipristis - Mylioba-
 tes dominanciájú faunainváziója a Kárpát-medence miocén korú üledékei közt a kö-
 zépső miocén elkülönítését teszi lehetővé a porcos halak alapján.

A gazdag leletanyag igen változatos képet mutat. Egyaránt előfordulnak a ma
 élő "kozmpolita" homoki cápák elődeinek tekinthető Odontaspis (Synodontaspis)
 fajok, mint az Odontaspis (Synodontaspis) acutissima (AG.) (I. tábla, 3. kép),
 valamint a melegkedvelő tigris cápák (Galeocerdo fajok) és a kék cápák (Hemipris-
 tis serra AG. I. tábla, 4. kép) ősei. A ma élő hatkopulyús (Hexanchus) szürke
 cápák, - korábban Notidanus - Mátraszőlősről gyűjtött fogmaradványai inspirálták
 VITÁLIS Istvánt (1942) a recens fajok fogzatának vizsgálata alapján az ősi alaka-
 k revíziójára (Hexanchus primigenius /AG./ I. tábla, 5. kép). A borsó formájú
 gömbfogak a korallokat rágcsáló Sparus fajok (I. tábla, 6. kép) álkapcsából val-
 lók.

LEGÁNYI Ferenc nyomát kutatva, a faluban először az iskolában érdeklődtem,
 így jutottam el néhány régi bányászhoz. HEGEDŰS Lajos annakidején lakatosként
 dolgozott a kőbányában, mikor még kisvasúttal szállították a kitermelt mészkövet.
 Az idős ember jól emlékezett az "egri tanárra", aki néha három-négy napot is töl-
 tött a terepen, fáradhatatlanul gyűjtve a kővületeket. A letűnt ősvilág megeleve-
 nedett elbeszélései nyomán a bányászok szeme előtt, sokan még ma is őriznek egy-
 egy Pectent a tornácon. LŐRINC István volt egykor a robbantómester, szívesen me-
 sél a LEGÁNYIVAL töltött napokról. Egy-egy szebb példányt együtt emeltek ki a
 szívós kőzetből a robbantás után. Sajnos az a majd féltényérnyi cápafog, melyet
 féltve őriztetett, az idők során elkallódott.

Él viszont az egri gyűjtő emléke, kiről ma is mesélnek a deresedő nagyapák,
 ha unokáik "madárnyelvvel", vagy "kígyónyelvvel" (így nevezték a környékbeliek
 a cápafogakat) térnek haza a közeli hegyekből.

IRODALOM

- AGASSIZ, L. (1843): Recherches sur les Poissons fossiles. -Text III. Atlas III.
 1-390. Neuchatel.
 BENDIX - ALMAGREEN, S. E. (1983): Garcharodon megalodon from the upper miocene
 of Denmark, with comments on elasmobranch tooth enameloid: coronoid. -1-32.
 Bull. of the Geol. Soc. of Denmark. 32., Kopenhagen.
 BRZOBOHATY, R. - SCHULTZ, O. (1971): Die Fischfauna der Eggenburger Schichten
 gruppe.- Chronostr. und Neostratotypen. Miozen der Zentralen Paratethys.
 M, Eggenburgien. 2: 719-760.
 JONET, S. (1975): Notes d' Ichtyologie Miocene Portugaise VI. Les Sparidae. -
 Bull. Soc. Geol. Port. 19(3): 137-167. pl. II.
 KORDOS, L. - SOLT, P. (1982): A magyarországi miocén tengeri gerinces faunaszin-
 tek vázlatja. - MÁFI Évi Jel. az 1982. évről. 347-354.
 STEUBEN, K. SCH. (1978): Die Haie der sieben Meere. 1-160. Hamburg.

VITÁLIS, I. (1942): A recens Notidanusok és a fosszilis Notidanus primigenius AG.
fogazata, fő tekintettel a mátraszőlősi miocén korú Notidanus fogakra. -
Geol. Hung. Ser. Pal. 2: 1-38.

SOLI Péter
H-1071 BUDAPEST
Bethlen G. tér 3. V/I.